

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ
І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ****CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECTS OF THE INTERACTION BETWEEN
THE STATE AND CIVIL SOCIETY IN UKRAINE****Лисенко С. В., д.ю.н., професор,
директор***Інститут безпеки Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0002-7050-5536***Нестор В. Р., д.ю.н.,
професор кафедри теорії держави і права та конституційного права***Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0002-2574-9216***Барановська В.М., к.ю.н.,
доцент кафедри господарського та трудового права***Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: 0000-0003-0185-8538*

Стаття присвячена детальному аналізу поняття громадянського суспільства, його значенню в сучасному світі та основним характеристикам. Автор надає всебічне визначення цього явища, акцентуючи увагу на його динамічному характері та ключовій ролі у формуванні демократичного суспільства.

Громадянське суспільство визначається як спільнота, що об'єднує вільних і рівноправних громадян. Воно є важливим елементом для функціонування будь-якої країни, адже складається з соціальних утворень, об'єднаних спільними інтересами, які реалізуються поза межами державного впливу. Таке суспільство сприяє формуванню суспільного життя та впливу на діяльність держави. Створення демократичної, правової й соціальної держави неможливе без активної ролі громадянського суспільства.

У процесі дослідження різних аспектів громадянського суспільства підкреслюються його ключові ознаки, серед яких важливе місце займають активна участь громадян у суспільному житті, підтримка громадських організацій, функціонування механізмів громадського контролю та високий рівень соціальної довіри. Окремо виділяється значення громадянської активності та волонтерської діяльності, які виступають основним рушієм розвитку громадянського суспільства.

Актуальність даної статті обумовлена потребою у вирішенні однієї з ключових проблем побудови громадянського суспільства в Україні. Ця проблема потребує негайного розв'язання та постійної уваги й полягає у концептуальному теоретико-правовому аналізі взаємодії громадянського суспільства з державою, особливо через призму їх інституційних аспектів.

Основна мета роботи полягає у дослідженні та осмисленні комплексних взаємовідносин між органами державної влади та громадянами в сучасному політико-правовому середовищі. У статті розглядаються багатогранні аспекти взаємодії між державними структурами та громадянським суспільством у контексті сучасної політичної ситуації. Вона висвітлює ключові моменти цієї співпраці, включаючи роль громадянського суспільства у процесі формування політичних рішень, механізми партнерства між владою і громадськістю, а також значення активізму і громадянської участі в демократичних процесах.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, функції громадянського суспільства, державна влада.

This article provides an in-depth exploration of the concept of civil society, emphasizing its importance in the contemporary world and outlining its principal characteristics. The author offers a thorough definition of civil society, highlighting its evolving nature and pivotal role in fostering democratic systems.

Civil society is portrayed as a community composed of free and equal individuals bound by shared interests that operate independently of state control. It serves as a cornerstone for the development of any nation, facilitating public engagement and influencing governmental actions. The establishment of a democratic, lawful, and socially-oriented state is deemed unattainable without the active involvement of civil society.

Throughout the analysis, the article underscores several defining features of civil society, including citizen engagement in public affairs, robust support for civic organizations, effective mechanisms for public oversight, and elevated levels of social trust. Special attention is given to civic and volunteer initiatives, which are identified as essential drivers behind the growth and sustainability of civil society. The relevance of this study stems from the pressing need to address a critical issue in the development of civil society within Ukraine. This challenge involves a theoretical and legal examination of civil society's interaction with governmental institutions, particularly through the lens of their institutional dynamics. It demands immediate action and ongoing scrutiny.

The article aims to unravel the complex interplay between governmental authorities and citizens within the current political and legal framework. It delves into the multifaceted relationship between state structures and civil society, paying particular attention to the contemporary political climate. Key aspects of this collaboration are examined, such as civil society's role in shaping political decisions, strategies for fostering partnerships between government entities and the public, and the significance of activism and civic involvement in democratic governance.

Key words: civil society, state, functions of civil society, state power.

Постановка проблеми. Питання конституційно-правового регулювання взаємовідносин між державою та інститутами громадянського суспільства набуває особливої актуальності в умовах сучасного етапу конституційної реформи в Україні. Для досягнення сталого суспіль-

ного розвитку недостатньо зосереджуватися виключно на ролі державних структур у процесах трансформації – важливо також забезпечити належні умови для активної участі громадянського суспільства в управлінських і соціальних процесах.

Міжнародний досвід успішних країн свідчить, що подолання складних викликів у суспільстві залежить не лише від посилення національної державності, а й від формування розвиненого громадянського суспільства та ефективних механізмів соціального саморегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємодії держави та громадянського суспільства є предметом пильної уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У вітчизняному правознавстві вона розглядається з позицій конституційного права, політології, соціології та адміністративного права.

Серед українських учених, які зробили вагомий внесок у дослідження цієї проблематики, слід відзначити В. Шаповала, О. Скрипнюка, М. Орзиха, Ю. Тодіку, І. Коляду, які аналізують інституційні засади функціонування громадянського суспільства в умовах конституційної демократії.

Мета статті. Дослідження приділяє увагу визначенню форм взаємодії між державою та громадянським суспільством, зокрема їхній конституційно-правовий характеристичі. Розглядається роль громадського контролю у налагодженні цієї взаємодії, а також його значення у процесах реалізації судової реформи та реформування правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Для успішного розвитку України як демократичної, соціальної та правової держави ключову роль відіграє активна співпраця між державою і інститутами громадянського суспільства. Європейський і світовий досвід свідчать, що досягнення суспільного прогресу, демократичного поступу та економічного зростання неможливе без активної участі громадян. Розвинуте громадянське суспільство залишається важливим елементом усіх демократичних і правових держав світу [1, с. 49].

На сучасному етапі громадянське суспільство трактується як спільнота рівноправних громадян, яка характеризується високими стандартами економічної, соціальної та політичної культури, а також моральними чеснотами. Разом із державою воно формує розвинені правові відносини.

О. Скакун зазначає, що громадянське суспільство за своєю сутністю є спільнотою, в якій функціонує високорозвинена система взаємодії на основі правових принципів між вільними та рівноправними громадянами і їх об'єднаннями. Держава забезпечує реальні умови для рівності можливостей, що дозволяє кожному безпечно і вільно використовувати свої сили, здібності та майно, керуючись нормами права і власною правосвідомістю [2, с. 508].

У ході свого тривалого розвитку, на думку окремих дослідників, громадянське суспільство сформувалося як система суспільних інститутів і відносин, незалежних від держави, основна мета яких – створення умов для самореалізації індивідів та колективів, а також задоволення їхніх приватних інтересів та потреб. Таке визначення громадянського суспільства, запропоноване Г.Берченко, вважається цілком обґрунтованим [3, с. 30].

Громадянське суспільство охоплює широкий спектр спільнот і груп, включаючи релігійні організації (за умови їхнього відокремлення від держави), опозиційні політичні партії, профспілки, інтересові асоціації (наприклад, бізнес-клуби), некомерційні організації й інші структури. Попри наявні відмінності, між громадянським суспільством і державою існує тісний взаємозв'язок.

Наприклад, політична партія, яка здобула перемогу на виборах, переходить до сфери державного управління. Водночас та сама партія може залишити державну сферу, опинившись в опозиції і повернувшись до складу громадянського суспільства. Ця точка зору свідчить про те, що громадянське суспільство не стільки

перебуває в стані ізоляції від держави, скільки прагне впливати на її формування відповідно до власних цінностей і інтересів.

На думку М.Денисюка, громадянське суспільство формується лише за умови появи громадянина як автономного, індивідуального члена соціуму. Цей громадянин визнається найвищою соціальною цінністю, має визначений набір прав і свобод, та у такому статусі вступає у взаємодію із суспільством [4, с. 87].

С.Ковальчук зазначає, що громадянське суспільство являє собою систему самостійних і незалежних від державних структур інститутів, які забезпечують сприятливі умови для реалізації приватних інтересів та задоволення потреб окремих осіб у суспільстві. Важливим є те, що ці інститути також активно сприяють організації соціального і духовного життя, забезпечуючи його відтворення та передачу культурних і ціннісних аспектів між поколіннями [5, с. 87].

Таким чином, враховуючи наведене, слід підкреслити, що громадянське суспільство є добровільним об'єднанням, яке здатне діяти гармонійно без прямого втручання держави. Водночас його неможливо розглядати як цілком автономне явище, що функціонує поза межами впливу державних структур.

Одним із ключових елементів, на якому ґрунтується концепція інститутів громадянського суспільства, є гарантоване конституцією право на об'єднання. Однак діяльність таких інститутів не обмежується лише цим аспектом. Значною роллю, яку вони відіграють, є громадський контроль за функціонуванням органів публічної влади, що можна розглядати як одну з форм взаємодії між державою і громадянським суспільством [6, с. 89].

Інститути громадянського суспільства являють собою організовані та незалежні від держави структури, створені громадянами для реалізації спільних інтересів, захисту прав і свобод, а також впливу на суспільно-політичні процеси. До таких інститутів належать громадські об'єднання, благодійні організації, профспілки, релігійні громади, незалежні медіа, аналітичні центри, професійні асоціації та волонтерські рухи. Їх діяльність ґрунтується на принципах добровільності, самоврядності та плюралізму, і вони виконують роль посередника між громадянами та державою. Ці інститути сприяють формуванню активного громадянського суспільства й розвитку демократичних процесів.

Ми акцентуємо увагу на громадському контролі, що здійснюється інститутами громадянського суспільства над діяльністю органів публічної влади, розглядаючи його як одну з форм співпраці між державою та громадянським суспільством [7].

Крім того, існують й інші форми співпраці, які ми визначаємо як досить різноманітні. Серед найбільш типових можна виділити наступні напрямки: залучення інститутів громадянського суспільства до процесу правової реформи й участі у формуванні органів публічної влади; делегування державою певних функцій таким інститутам; забезпечення державного фінансування їхньої діяльності.

Зазначений перелік не є остаточним, адже взаємодія між інститутами громадянського суспільства і державними структурами набуває багатьох інших форм, які активно розвиваються й адаптуються залежно від потреб суспільства.

Сучасний погляд на співвідношення між інститутами громадянського суспільства та державою ґрунтується на кількох ключових положеннях.

По-перше, громадянське суспільство варто трактувати не як протипагу чи альтернативу державі, а як її союзника, що спільно працює над модернізацією українського соціуму та інтеграцією до європейської спільноти [7, с. 6].

По-друге, взаємодія між державою та громадянським суспільством не зводиться до обмеження функцій держави, адже для забезпечення правового порядку та підтримання закону саме громадянське суспільство потребує певного регулювання. Його інститути мають діяти в конституційних межах, сприяти реалізації національної ідеї, захисту суверенітету і забезпеченню прав та свобод громадян [7, с. 6].

По-третє, формування громадянського суспільства можливе лише у правовій державі, тоді як демократичне суспільство здатне підтримувати розвиток такої держави [8, с. 7].

Додатково, серед науковців поширена думка, що права держава та демократичний лад є фундаментом для існування громадянського суспільства. Сам розвиток його інститутів неможливий без відповідної державної політики, яка спрямована на їх формування і підтримку.

Форми взаємодії держави та громадянського суспільства у рамках формування останнього можуть включати:

1. Взаємне спрямоване впливання з метою ефективного виконання завдань і функцій кожної сторони за умов визначених меж втручання.
2. Правова співпраця між державою і громадянським суспільством, базована на справедливому судочинстві.
3. Взаємний контроль через правозахисні організації, інститут омбудсмена та інші механізми моніторингу.
4. Участь громадянського суспільства у реалізації державної влади шляхом виборчого процесу, медійного впливу та діяльності органів місцевого самоврядування.
5. Взаємна відповідальність між державою і громадянським суспільством за виконання спільних завдань.
6. Адаптація до реальних умов різноманітних форм власності, включаючи приватну власність на землю, через співпрацю двох сторін.
7. Спільне вирішення внутрішніх соціальних і культурних питань, таких як охорона довкілля, розвиток науки, охорона здоров'я, освіта та культура.
8. Співпраця з міждержавними структурами в процесі розв'язання глобальних проблем.

Кожен із цих форматів взаємодії сприяє розвитку гармонійного балансу між державою і громадянським суспільством, забезпечуючи їхню ефективну співпрацю заради спільного добробуту.

Твердження науковців про те, що розвиток інститутів громадянського суспільства стане провідною тенденцією для країн-лідерів, важко заперечити. Ці інститути все більше витісняють та заміщують державні структури, позитивно впливаючи як на ефективність управління, так і на економічну результативність. У майбутньому рівень суспільного й державного устрою передових країн та ефективність їх політики значною мірою залежатимуть від ступеня розвитку таких інститутів. Можливо, саме їх становлення стане ключовим фактором життєздатності найуспішніших держав [9].

Отже, можна стверджувати, що роль громадянських інституцій поступово перетворюється не лише на важливий, але й вирішальний елемент у політичному, економічному та науково-технічному прогресі країн, стаючи новою закономірністю глобального розвитку.

Взаємодія між громадянським суспільством і державою має взаємозалежний характер: чим більше розвинене громадянське суспільство, тим меншою стає роль держави в управлінні суспільством. Недостатній рівень розвитку громадянського суспільства, навпаки, сприяє надмірному посиленню державної влади, яка починає домінувати та поглинати суспільство.

Формування громадянського суспільства значною мірою залежить від рівня розвитку правових відносин та ефективності механізмів суспільного контролю над державними структурами. Важливим є забезпечення такої взаємодії, коли державні органи працюють у рам-

ках доступу й контролю з боку недержавних структур, а останні узгоджують свою діяльність із положеннями Конституції та законодавства України. В умовах нинішнього етапу демократичного становлення України нагальною стає проблема зменшення відчуження між державою та суспільством і посилення їх спільної діяльності.

Така синхронізація формує фундамент стабільності як самого суспільства, так і держави, водночас спрямовуючи розвиток країни в демократичному напрямі. Рівень розвитку громадянських структур може служити індикатором того, наскільки українська державність звільняється від авторитарних рис. Правова держава є одночасно і результатом зрілості громадянського суспільства, і умовою для його подальшого вдосконалення. Формування активного громадянського суспільства має стати однією з ключових передумов побудови правової демократичної держави в Україні. Саме цим повинна керуватися конституційно-правова нормотворчість, особливо при формуванні положень Основного Закону.

Чим більш різноманітними та структурованими є інститути громадянського суспільства, тим більший вплив вони мають на процес формування політичної влади, а також забезпечують ефективний контроль над її діями. Громадянське суспільство і правова держава тісно взаємопов'язані, і їх розвиток залежить одне від одного. Таким чином, побудова правової держави в Україні неможлива без створення повноцінного та функціонального громадянського суспільства.

На думку дослідників, взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства здійснюється через такі правові механізми:

1. Залучення інститутів громадянського суспільства до нормотворчої діяльності державних органів. Це передбачає їх участь у розробці та обговоренні проектів нормативно-правових актів.
2. Участь у правозастосовній діяльності держави. Така взаємодія реалізується через:
 - повне делегування окремих повноважень державних органів;
 - часткове делегування цих повноважень;
 - виконання функцій громадського контролю.
3. Залучення громадянського суспільства до правоохоронної діяльності держави, що відбувається завдяки:
 - реалізації права на складання протоколів про адміністративні правопорушення;
 - співпраці з органами внутрішніх справ для підтримання громадського порядку;
 - можливості спільно з працівниками правоохоронних органів застосовувати заходи, спрямовані на припинення адміністративних правопорушень і злочинів;
 - участі в охороні державного кордону разом із Державною прикордонною службою України [10, с. 134].

Громадянське суспільство функціонує паралельно з державою, виступаючи невід'ємною складовою публічної сфери, яка водночас інтегрує елементи приватної та публічної сфер. Польський дослідник Я. Гонціанж наголошує на характерній особливості цього функціонування, визначаючи захист індивідів від надмірного втручання держави як одну з ключових функцій громадянського суспільства. При цьому він зазначає, що розвиток громадянського суспільства та сприятливі умови для його діяльності значною мірою залежать від фундаментальних характеристик самої держави [11, с. 9].

Українська дослідниця О. Мазур також підкреслює важливість взаємозв'язку між громадянським суспільством і державою. Вона стверджує, що саме громадянське суспільство має забезпечувати глибокий взаємозв'язок і взаємоопосередкування з державою [11, с. 55]. У його межах виникають і формуються суспільні інтереси, а також

реалізується обмін можливостями між суб'єктами щодо виконання їхніх представницьких функцій.

Висновки. З огляду на викладене, важко переоцінити значення громадянського суспільства в процесі розбудови соціальної держави. Ці дві системи тісно взаємопов'язані та є невіддільними одна від одної в умовах сучасної демократії. Громадянське суспільство сприяє досягненню державою всіх визначених законодавством цілей у сфері соціального забезпечення, водночас і його власні інститути не можуть функціонувати в повній мірі без належного та правового втручання соціальної держави.

Ми визначаємо кілька основних форм взаємодії між державою та громадянським суспільством:

перша – здійснення громадського контролю за роботою органів публічної влади інститутами громадянського суспільства;

друга – участь цих інститутів у проведенні правової реформи та формуванні органів публічної влади;

третья – передача державою частини функцій інститутам громадянського суспільства; четверта – забезпечення фінансування таких інститутів із боку держави.

Список цих форм, безумовно, не є остаточним, адже існують і можуть з'являтися й інші способи співпраці між державою та громадянським суспільством.

Одним із ключових кроків у покращенні взаємодії між державою і громадянським суспільством повинно стати відновлення довіри громадян до держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зарічний О. А. Взаємодія держави та громадянського суспільства через інститути участі громадян в управлінні державними справами / *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 48–51.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права : О. Ф. Скакун. Харьков : Консум; Ун-т внутренних дел, 2000. 704 с.
3. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків: Юрайт, 2014. 208 с.
4. Денисюк М. В. Взаємозв'язок та взаємодія громадянського суспільства та держави (теоретико-правові аспекти). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 86–89.
5. Ковальчук С. Про правові основи громадянського суспільства та його взаємодію з органами публічної влади / С. Ковальчук. Львів, 2017. С. 187.
6. Фальченко С. Б. Форми взаємодії держави і громадянського суспільства: деякі конституційно-правові аспекти. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (24 листопада 2023 року) / За заг. ред. проф. А. П. Гетьмана. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2023. С. 246–247.
7. Чувардинський О. Г. Громадянське суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: автореф. дис. д-ра політ. наук: спец. 23.00.02 / О. Г. Чувардинський. Львів, 2008. 31 с.
8. Корнієнко В. О. Правові основи громадянського суспільства сучасної України (інституційний аспект): автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / В. О. Корнієнко. Одеса, 2007. 19 с.
9. Месюк М. П. Взаємодія інститутів влади та громадянського суспільства в Україні в контексті євро інтеграційних процесів / М. П. Месюк. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 87–93.
10. Матійчук А. В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України: дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / А. В. Матійчук; *Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. ІваноФранківськ, 2016. 212 с.
11. Мазур О. Інститути громадянського суспільства як чинник модернізації виборчої системи. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 53–65.